

Максим Бондаренко, асп.

ORCID ID: 0000-0001-9569-8015

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

**ОНІМНИЙ ПРОСТІР
УКРАЇНСЬКИХ КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЙ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ МАТВІЯ НОМИСА
“УКРАЇНСЬКІ ПРИКАЗКИ, ПРИСЛІВ'Я І ТАКЕ ІНШЕ”)**

Проаналізовано засвідчені в збірці Матвія Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864) компаративні паремії з онімним компонентом, що формують цілісний онімний простір. Схарактеризовано його структурну організацію, виокремлено та розглянуто онімні поля – антропонімне, топонімне, а також етніонімне (яке деякі дослідники зараховують до онімних). З'ясовано специфіку прецедентних онімів, які є потужними лінгвокультурами. На матеріалі порівняльних конструкцій зі сполучником простежено вербалізацію особливостей концептуальної картини світу українців XIX ст., їхнього світосприйняття і способу мислення.

Ключові слова: *компаративні паремії, онімний простір, онімне поле, антропонім, топонім, етніонім, прецедентний онім.*

Кожне покоління українців по-новому відкриває для себе духовно-історичну спадщину наших попередників, засвідчену у прислів'ях і приказках. Паремії – ключ до розуміння мовомислення українців попередніх епох; ці конструкції формувалися впродовж століть, убираючи в себе інформацію про досвід, поведінку наших предків, їхні суспільні настрої. Завдяки дослідженню паремійних одиниць ми можемо не лише зануритися в глибини віків і простежити суто лексичні чи граматичні особливості мови на певному синхронному зрізі, а й спробувати відтворити важливі фрагменти мовної картини світу українців минулого, що допоможе осягнути спосіб їхнього мислення.

Колоритними є компаративні паремії, що виражають порівняльні відношення між кількома ситуаціями / предметами /

істотами / явищами на основі їхнього зіставлення чи протиставлення. Часто до складу таких паремій входить онімний компонент, який є цінним джерелом інформації про важливі історичні чи соціальні події, що безпосередньо впливали на життя давніх українців, або буденні гумористичні ситуації, що вказували на жартівливу вдачу тогочасних мовців.

Власні назви, засвідчені в компаративних пареміях зі збірки М. Номиса “Українські приказки, прислів’я і таке інше”, формують своєрідний онімний простір, вивчення якого дає змогу краще зрозуміти специфіку концептуальної й мовної картин світу українців ХІХ ст., простежити їхні світоглядні орієнтації.

Онімний простір був об’єктом дослідження багатьох українських мовознавців. Зокрема, особливості трансформації сучасного онімного простору української мови простежив С. Вербич, структуру онімного простору української мови дослідив М. Торчинський, стратифікацію архаїчних типів ойконімів України здійснила З. Купчинська, стратифікацію сучасного онімного простору запропонувала С. Шестакова, специфіку онімного простору художніх творів українських письменників проаналізували С. Бук, О. Сколоздра-Шепітко, М. Федурко, Г. Шотова-Ніколенко¹ й ін.

¹ Див.: Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 15–23; Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 546 с.; Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України : монографія. Львів : НТШ, 2016. 1278 с.; Шестакова С. До питання про стратифікацію сучасного ономастичного простору. *Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн.* 2015. № 1 (3). С. 232–240; Бук С. Н. Онімний простір роману Івана Франка “Перехресні стежки”. *Логос ономастики = Λογος όνομαστικής*. 2012. № 4. С. 68–76; Сколоздра-Шепітко О. Онімний простір оповідання Івана Франка “Герой поневолі”. *Проблеми гуманітарних наук. Серія “Філологія”*. 2016. Вип. 38. С. 85–91; Федурко М. Онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. 2021. Вип. 1 (45). С. 463–469; Шотова-Ніколенко Г. В. Онімний простір романів Юрія Яновського. *Одеса : Астропринт*, 2007. 165 с.

Варто зазначити, що ґрунтовні наукові дослідження, присвячені вивченню особливостей функціонування власних назв у складі паремій української мови, з'явилися лише в останні десятиліття. Л. Гнатюк проаналізувала агіоніми та похідні від них, засвідчені у збірці М. Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше”, як важливий складник концептуальної й мовної картин світу українців XIX ст., показала “сліди” історичної пам'яті українців у фразеологічних одиницях з ойконімним і відойконімним компонентами². Лінгвостатистичне дослідження антропонімів-чоловічих імен у структурі українських паремій здійснила Л. Лонська³. Н. Хома схарактеризувала паремії із власноіменним компонентом, дослідила роль онімів у структурі прислів'їв і приказок на матеріалі збірок І. Франка, М. Номиса, М. Пазяка, Й. Багмута⁴.

Мета пропонованого дослідження – з'ясувати особливості організації онімного простору компаративних паремій, засвідчених у збірці М. Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше”, визначити роль прецедентних онімів, що є важливими складниками порівняльних прислів'їв і приказок, у мовній картині світу українців XIX ст.

У сучасній лінгвістиці паралельно функціонують терміни *онімний простір*, *онімна система*, *онімний ландшафт* та інші, така термінологічна варіативність здебільшого ускладнює роботу з досліджуваним матеріалом. Проаналізувавши термін *онімний простір*, М. Торчинський дійшов висновку, що “можна конста-

² Гнатюк Л. Агіоніми та похідні від них у мовній картині світу українців XIX ст. (на матеріалі збірки Матвія Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше”). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. 2021. Вип. 1(45). С. 182–188; Гнатюк Л. Фразеологічні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2020. № 8. С. 21–28.

³ Лонська Л. Антропоніми в складі українських паремій: лінгвостатистичне дослідження. *Linguistic Bulletin*. 2018. № 24–25. С. 69–77.

⁴ Хома Н. Українські народні прислів'я та приказки із власноіменним компонентом. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2012. Вип. 2(21) 2011–1(22) 2012. С. 163–171.

тувати відсутність єдиного термінопоняття і для усієї сукупності власних назв, які існують у певній мові, і для окремих різновидів пропріальних одиниць. Водночас засвідчено намагання провести структурування системи онімів на основі досить різнопланових критеріїв” [Торчинський : 284]. Здебільшого дослідник послуговується саме терміном *онімний простір*, який мовознавці визначають як “сукупність усіх власних назв, які функціонують у певній мові” [Там само]; “сукупність власних назв усіх класів, уживаних у мові певного народу в конкретній історичний період для називання реальних і гіпотетичних об’єктів” (СУОТ, 136).

Привертає увагу дослідження В. Неклесової, у якому дослідниця, аналізуючи ономастикон українського сектору інтернету у 2008 р., послуговується терміном *онімний ландшафт*. Мовознавиця вважає, що в межах лінгвістичного ландшафту треба “виокремити онімний ландшафт, який би містив усі розряди власних назв, які оточують певну людину в певний проміжок часу” [Неклесова : 200].

У контексті аналізу специфіки онімного простору необхідно брати до уваги його структурні особливості. М. Торчинський наголошував на тому, що “власне онімний простір, або онімна система, поділяється насамперед на онімні поля – його частини” [Торчинський : 284]. Кількість онімних полів може варіювати в різних лінгвістичних дослідженнях, адже система онімів є динамічною та відкритою. Натомість Н. Колесник, аналізуючи онімне поле як категорію структурування об’єкта дослідження у фольклорній ономастиці, зазначила, що “оскільки в українській ономастиці впродовж останніх десятиліть терміносполука *онімне поле* позначала інше поняття (як і в більшості слов’янських ономастик) і не вживалася у значенні *онімний простір як польова структура*, то й щодо фольклоронімного простору використання терміносполуки *онімне поле* видається нам не зовсім доречним” [Колесник : 131–132].

У лінгвістичних дослідженнях онімів важливо враховувати не лише їхню структуру, походження, а й насамперед функції і роль у системі мови. Аналізуючи функційне призначення онімів, С. Вербич слушно зауважив, що “в онімному просторі кожної мови представлені різноманітні власні назви <...>. Кожна з них,

уживаючись у певних мовних обставинах, виконує свою роль, спрямовану на задоволення комунікативних і пізнавальних потреб суспільства” [Вербич : 15].

У запропонованому дослідженні проаналізуємо особливості онімного простору структурно цілісних компаративних паремій зі сполучниковим компонентом з огляду на високу частоту їхнього вживання у збірці М. Номиса. Названа група становить майже половину від загальної кількості розглянутих одиниць, є надзвичайно цікавою й колоритною [докладніше див.: Бондаренко : 117–118].

У сучасній українській лінгвістиці доволі дискусійною є інтерпретація терміна *етнонім*, а також з’ясування його місця в онімній підсистемі мови. Мовознавці по-різному трактують зв’язок і співвідношення онімів та етнонімів, з огляду на це можемо говорити про існування двох протилежних підходів:

1. Етноніми – апелјативи, що тісно пов’язані із власними назвами (Д. Бучко, Ю. Карпенко, Н. Ткачова й ін.). Обґрунтовуючи саме такий підхід, Ю. Карпенко зазначає, що “не маючи жодної з головних ознак власних назв, етноніми належать до загальних назв, але таких, що дуже тісно пов’язані з власними діахронічно, у своїх генетичних, словотвірних відношеннях” [Карпенко : 179]. Цей підхід апелює до розгляду онімів у вузькому розумінні.

2. Етноніми – своєрідні власні назви (О. Стрижак та ін.). О. Стрижак, проводячи межу між етнонімами й етнофоронімами, наголошує на тому, що “на відміну від етноніма, що означає власну назву (онім) етносу (племені, народу, народності, нації, «національності» й под.) як єдиного цілого, етнофоронім – найменування певного «класу» однорідних предметів (чи осіб), характерних тими ж самими мовними, антропологічними, психологічними, культуральними, територіальними та іншими особливостями, є загальним словом, або апелјативом” [Стрижак : 6]. У контексті цього підходу можемо говорити про оніми в широкому розумінні.

Привертає увагу також визначення О. Сколоздри-Шепітко, яка вважає, що “етнонім – це така мовна одиниця, яка перебуває на межі між онімною та апелјативною лексикою та є предметом дослідження ономастики й лексикології” [Сколоздра-Шепітко : 249].

Як бачимо, немає одностайності серед дослідників у тлумаченні етноніма та визначенні його зв'язку з онімною підсистемою мови. У цьому дослідженні за основу беремо найширше розуміння онімної системи, тобто розглядаємо етноніми поряд з антропонімами й топонімами. Усі ці одиниці є важливим складником компаративних паремій та джерелом надзвичайно важливої лінгвокультурної інформації.

Онімний простір українських компаративних паремійних одиниць (165 паремій з онімним компонентом) складається із трьох онімних полів – антропонімного, топонімного, а також етнонімного. Дослідження польової структури системи онімів дає змогу відшукати “сліди” історії в аналізованих конструкціях, схарактеризувати ставлення українців минулого не лише один до одного, а й до суспільства, державних утворень, куди входила Україна в різні періоди свого розвитку.

Не дивно, що найбільшим є саме етнонімне поле, яке формують 79 паремій з етнонімним компонентом, що становить 47,9 % від загальної кількості аналізованих одиниць. У збірці М. Номиса засвідчені прислів'я і приказки, до складу яких входять такі етноніми: жид (*Набожний – як Жид⁵ придорожній* (Н., № 173, 45), *Завеличався, як Жид на рідинах* [Н., № 2490, 143), *Зна вкусу, як Жид у солоді* (Н., № 6519, 303) та ін.), циган (*Крутить, як Циган сонцем* (Н., № 3006, 166), *Ласий, як Циган на сало* (Н., № 5055, 245), *Ви – як ті Цигане* (Н., № 7039, 323) та ін.), москаль (*У ёму тільки віри, як у Москалеві правди* (Н., № 14229, 708) та ін.), русин (*Упертий, як Русин* (Н., № 2632, 150) та ін.), швед (*Добувся, як Швед під Полтавою* (програвши справу 1709 р.) (Н., № 1796, 118) та ін.), татарин (*Убрався в правду, як Татарин в зброю* (Н., № 6934, 319) та ін.).

Серед етнонімів, які входять до складу компаративних паремій, найчастіше трапляється *жид*. У народних уявленнях наших предків він постає як суто негативний образ, тому чимала кількість одиниць має яскраво виражений гумористичний, іронічний, а подекуди навіть сатиричний спосіб зображення. Жида

⁵ У цитатах зберігаємо правопис і пунктуацію оригіналу.

інколи показували багатим (*У мене стільки грошей, як у Жида свиней* (Н., № 1484, 105) та ін.), однак водночас надзвичайно скупим (*Трусиця, як Жид над грішми. на ярморці; на г... і* (Н., № 4376, 218) та ін.). Давні українці висміювали жидівську заможність (*Грошей, як у Жида. – ... вошей* (Н., № 1345, 100), *Багатий, як Жид на блохи* (Н., № 1489, 106 та ін.), тому що жиди наживалися на звичайних людях, гендлювали, приватизували державні шинки й споювали селян. Цікаво, що в образі жида паралельно могли поєднуватися досить протилежні риси, як-от: пихатість (*Завеличався, як Жид на родинах* (Н., № 2490, 143) та ін.) і боягузтво (*Сміливий, як Жид* (Номис, № 4334, 217) – іронійно).

Важливим складником компаративних паремій з онімним компонентом є етнонім *циган*. В українського народу (з огляду на історичні та соціальні обставини) сформувалося стійке, подекуди стереотипне, уявлення про представників цієї етнічної спільноти. Скажімо, у прислів'ях і приказках циган постає хитрим (*Крутить, як Циган сонцем* (Н., № 3006, 166)), злодійкуватим (*Ласий, як Циган на сало* (Н., № 5055, 245)), хвастливим (*Кождий Циган свої діти хвалить. – Хвалиця Циган своїми дітьми. як Циган* (Н., № 9455, 420)).

Як відомо, цигани – кочовий народ, який повсякчас мігрує в пошуках кращого життя. Саме тому вони не займалися хліборобством, не мали господарства, що безпосередньо відобразилося в пареміях: *Знаєця, як Циган на вівцях: яка сива, така й сита. – ... яка чорка, та й сита* (Н., № 6511, 302), *Такий знаючий, як Циган до пасіки. – Знаєця (або: Цікавий), як Циган до бджіл* (Н., № 6514, 303). В основу обох одиниць покладено іронію, тобто вони мають подвійний смисл, до того ж істинним є не буквально висловлений, а прихований (протилежний). Натомість трапляються паремії, які повною мірою відображають циганську вдачу, наприклад, *Мінджує, як Циган кіньми* (Н., № 10603, 470), адже цигани постійно купують і перепродають коней, аби мати з цього певну вигоду. Крім того, впадає в око компаративна паремія *Ви – як ті Цигане* (Н., № 7039, 323), що сприймалася нашими предками як образа й мала виразно негативну конотацію.

Паремії з етнічним компонентом часто відсилають до далекого історичного минулого: пам'ять про постійні набіги татар на землі Київської Русі відбилася в паремії *Убрався в правду, як Татарин в зброю* (Н., № 6934, 319), у якій підкреслено войовничість і загарбництво цього народу; боротьба племінних союзів, що згодом утворили Київську Русь, із ворогами відображена в паремії *Погибоша, каже, як Оборі без останка* (з Переяслів. Літопису) (Н., № 1874, 120): ідеться про відому історичну подію, засвідчену в літописах, – перемогу аварів (обрів) над слов'янським племенем дулібів і їхнє підкорення, за що Бог покарав загарбників і знищив дотла (нині ця паремія функціонує зі значенням ‘чезнути, безслідно зникнути’); розгром Швеції Московією 1709 р. під Полтавою знайшов відображення в паремії *Добувся, як Швед під Полтавою* (примітка упорядника: *програвши справу 1709 р.*) (Н., № 1796, 118).

Інокли етнічнiм, що входить до складу паремії, має якісну характеристику: русин поставав наполегливим, упертим (*Упертий, як Русин* (Н., № 2632, 150), грек – щедрим (*Щедрий, як Грек ніженський* (Н., № 4681, 231), гуцул – турботливим (*Дрижить, як Гуцул над дїтьми* (Н., № 4694, 232) та ін.

Привертає увагу етнічнiм *москаль* і похідні від нього, що часто входять до складу українських компаративних паремій. У “Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка *москаль* має два значення: “1. великороссь; 2. солдатъ...” (Г., т. 2, 447). У збірці М. Номиса лексема засвідчена переважно зі значенням ‘солдат’: *Мутить, як у селі Москаль* (Н., № 3432, 182), *Захотів вірви домагатись, як москаль медалі* (Н., № 5342, 256) та ін. Імовірно, що в деяких пареміях одне значення цього слова накладалося на інше: *Прив'язавсь, як москаль* (Н., № 2748, 155), *У ёму тільки віри, як у Москалеві правди*. (Н., № 14229, 708) та ін.

Звертаємо увагу на непослідовність упорядника збірки паремій у написанні етнічнiмiв: М. Номис послідовно подає етнічнiми з великої літери, однак етнічнiм *москаль* не залежно від значення пише то з малої, то з великої. Використання малої букви, можемо припустити, пов'язане або з бажанням зберегти графіку переданих укладачеві паремій (об'єктивний підхід), або ж задля

вираження власного ставлення до представників цього народу (суб'єктивний підхід).

Інформативним і колоритним є антропонімне поле, яке формують 54 паремії з антропонімним компонентом, що становить 32,7 % від загальної кількості аналізованих одиниць. До складу досліджуваних одиниць найчастіше входять такі антропоніми й похідні від них: Настя (*Внуталась, як Настя в ланті* (Н., № 6647, 308), *Біга, як Настя в конопельки* (Н., № 6679, 310) та ін.), Сидір (*Обідрав, як Сидорову козу. – Набився, як Сидорові кози. Облутив. Надув* (Н., № 4018, 204), *“Сидоре, Сидоре, до дарі!”*, а Сидору й не дали. – *Поперли, як Сидора до дарі* (Н., № 7903, 356) та ін.), Хведько (*Розумний, як Хведькова кобила* (Н., № 6240, 293), *Не волочися, як Хведькова корова* (Н., № 10976, 485) та ін.), Семен (*Мне, мов Семен швець шкуру* (Н., № 4000, 203) та ін.).

Привертають увагу паремії з антропонімним компонентом, у яких власна назва або її форма вдало римується з контекстом, утворюючи певну гру слів. Наприклад, *Удалося, як тій Солосі* (Н., № 1770, 117), *Прилип, як до Гандзі Пилип* (Н., № 2752, 155), *Хорош, як бабин Ярош* (Н., № 7555, 343) та ін. Це один з поширених у фольклорі способів надання гумористичного ефекту паремійним одиницям.

Найчастіше за вживанням антропоніма в компаративних пареміях стоїть конкретна побутова ситуація, яка трапилася з кимось зі знайомих: вона була настільки кумедною і яскравою, що розповідь про неї легко запам'яталася й активно поширилася серед народу. Інколи ж давні українці узагальнювали життєві події, використовуючи вживані в усній народній творчості антропоніми, за якими закріпилася певна якісна характеристика.

Особливу увагу привертає група компаративних паремійних одиниць, у яких об'єктами порівняння є прецедентні оніми. Такі власні назви мають широкий культурно-історичний контекст, а також є потужними лінгво- та етнокультурними кодами українського народу, з'ясування специфіки яких дає змогу глибше зануритися у світоглядну систему наших предків.

Скажімо, у паремії *Гоне, як вітрів батько* (Н., № 3151, 171) натрапляємо на словосполучення *вітрів батько*, яке часто функ-

ціонує в українській фольклорній традиції. В описовій формі може бути закодовано прецедентне ім'я Стрибог, тобто бог вітрів у язичницьких віруваннях давніх українців. Зокрема, ще М. Костомаров зауважив, що “Дажбог означав сонце, Стрибог – дід або батько вітрів (в українській казці «вітрів батько»), ту силу, що від неї походять вітри” [Костомаров : 22]. Як бачимо, у віруваннях українців минулого Стрибог поставав в образі як діда, так і батька вітрів, така варіативність є цілком можливою в контексті несистемних народних вірувань. Показовим є те, що до наших днів дійшли народні казки, одним із головних героїв яких є *вітрів батько* (наприклад, “Донька вітру”, “Богданко, корчмар і батько вітрів” та інші), що є очевидним натяком на бога зі слов'янського пантеону – Стрибога. В. Жайворонок наголосив на тому, що Стрибог – саме вітрів дід, а не батько, а також зазначив, що “на противагу доброму Дажбогу Стрибог – руйнівник («стрити» – нищити) <...> за давніми уявленнями, це неврівноважений літун з бородою та батоном, яким він підганяє свої вітри...” [Жайворонок : 583]. Дослідник підкреслив руйнівну й неврівноважену вдачу Стрибога, тому можемо зробити висновок, що наші пращури надавали цій міфічній істоті суто негативних характеристик, що безпосередньо відобразилося в семантиці аналізованої паремії.

Упадають в око приказки та прислів'я з прецедентними онімічними компонентами, пов'язаними з духовно-релігійною сферою, наприклад, *Трусиця, як Каїн* (Н., № 3198, 173), *Побілів, як Пілат* (Н., № 4381, 218), *Розумний, як Соломонів патинок*. – *Як жидівський патинок* (Н., № 6242, 293) та ін. Ці оніми мають біблійне походження, кожен із них апелює до певної біблійної оповіді, що значною мірою визначає семантичне наповнення досліджуваних одиниць. Компаративні паремії фіксують чимало прецедентних імен як старозавітних (*Каїн, Соломон* та ін.), так і новозавітних (*Пілат* та ін.) біблійних персонажів.

У компаративній паремії *Побілів, як Пілат* (Н., № 4381, 218) об'єктом порівняння є прецедентна власна назва (лексичний біблеїзм). Відомо, що Понтій Пілат – префект Юдеї, відомий несправедливими й досить жорсткими стратами. Ця постать

і нині є неоднозначною у світовій релігії та історії. Вважають, що Пілату забракло духу, щоб виправдати Ісуса, оскільки він боявся втратити посаду. Саме тому давні українці порівнювали наляканих людей із Пілатом, надаючи цьому оніму суто негативної конотації. Досліджуючи українсько-словацькі паралелі в біблійній фразеології, Г. Кузь зауважила, що “ім’я біблійного персонажа Пілата тільки в українській мові набуває значення ‘наляканий’...” [Кузь : 82]. Це означає, що лише в мовній картині світу українців XIX ст. сформувалося таке стійке народне уявлення. Як бачимо, часто важливим складником прислів’їв і приказок є онімний прецедентний компонент. Кожна власна назва – це своєрідна згорнута загальновідома ситуація, яка вимагає від мовців не лише певних знань, а й кмітливості, спостережливості та розвиненої уяви.

Цінним для вивчення суспільно-історичних реалій є топонімне поле, яке формують 30 паремій з топонімним компонентом, що становить 18,2 % від загальної кількості досліджуваних одиниць.

У паремії *Добувсь, як під Очаковим* (Н., № 1797, 118) згадано відоме місто Очаків, що на Миколаївщині. У збірці М. Номиса “Українські приказки, прислів’я і таке інше” натрапляємо на пояснення “Про війну з турками і битву під Очаковим 1735–1739 років і 1788 року” (Н., 729). Паремійна одиниця фіксує топонім, аналіз якого дає змогу зануритися в історичне минуле та з’ясувати інформацію про Російсько-турецьку війну і її наслідки для українського народу.

Ще одним яскравим прикладом компаративної паремії з топонімним компонентом, що постає джерелом інформації про історію нашого народу, є *Біда, аки в Родні (у гирла Росі)* (Н., № 2221, 133). Родень – дуже укріплене місто неподалік від Канева. Це була своєрідна фортеця, яка захищала наших предків від кочівників-загарбників, за іронією долі місто зруйнували татари у 1239–1240 рр., після чого його так і не відбудували.

Надзвичайно цікавими є компаративні паремії, у яких об’єктом порівняння є назва тварини, що поєднується з відтопонімним елементом (*Нещасна, як Подольська корова* (що коровами там роблять) (Н., № 1741, 116), *От тільки що моя тітка*

була, та вже й загула, як *Поліський яструб* (Н., № 1902, 121), *Ходить, як индик Переяслівський* (Н., № 2482, 143) та ін. Перспективним буде дослідження етимології цих словосполучень, що допоможе з'ясувати їхню мотиваційну базу.

Отже, дослідження онімного простору українських компаративних паремій дає змогу схарактеризувати систему поглядів і ціннісних орієнтирів наших предків, реконструювати почасти втрачені нині фрагменти мовної й концептуальної картин світу українців XIX ст. Найчастіше до складу порівняльних прислів'їв і приказок входять антропоніми, топоніми, а також етніоніми, які пов'язані з реальними історичними чи побутовими подіями з життя українців минулого. Важливу роль в українській лінгвокультурі відіграють компаративні паремії із прецедентним онімним компонентом, який має здебільшого біблійне або фольклорне походження.

ДЖЕРЕЛА

Г. – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958–1959.

Н. – Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис. Київ : Либідь, 1993. 768 с.

СУОТ – Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. Харків : Ранок–НТ, 2012. 256 с.

ЛІТЕРАТУРА

Бондаренко М. О. Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше”). *Українська мова*. 2023. Вип 1(85). С. 114–124.

Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 15–23.

Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

Карпенко Ю. О. Етніонім. *Українська мова: Енциклопедія*. Вид. 2-ге. випр., доп. / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.; Київ : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 179.

Колесник Н. Онімний простір та онімне поле як категорії структування об'єкта дослідження у фольклорній ономастиці. *Українська мова*. 2013. № 4. С. 124–134.

Костомаров Н. Историческое значение южно-русского народного песенного творчества. *Беседа*. 1872. № 4. С. 5–68. URL : <https://libr.msu.by/bitstream/123456789/4824/1/3729m.pdf> (дата звернення: 26.01.2023).

Кузь Г. Біблійна фразеологія з антропонімічними компонентами (українсько-словацькі паралелі). *Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci*. 2020. № 10. С. 81–85.

Неклесова В. Ю. Онімний ландшафт українського Інтернету у 2008 році. *Записки з ономастики*. 2014. Вип. 17. С. 200–204.

Сколосра-Шепітко О. Літературно-художня етнімія малої прози Івана Франка. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мовознавство*. 2014. Вип. 2. С. 248–254.

Стрижак О. С. Етнімія Геродотової Скіфії : монографія. Київ : Наук. думка, 1988. 219 с.

Торчинський М. Онімна система і критерії її аналізу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. : Мовознавство*. 2014. Вип. II(24). С. 284–289.

REFERENCES

Bondarenko, M. O. (2023). Semantics and linguocultural potential of comparative paremias (based on the material from the collection of Matviy Nomys “Ukrainian sayings, proverbs, and so on”). *Ukrajinsjka mova*, 1(85), 114–124 (in Ukrainian).

Verbych, S. O. (2014). The transformation of Ukrainian onimn space: intra- and extralingual factors. *Movoznavstvo*, 2, 15–23 (in Ukrainian).

Zhavoronok, V. (2006). Signs of the Ukrainian Ethnoculture : Dictionary-Reference Book. Kyiv : Dovira, 703 (in Ukrainian).

Karpenko, Yu. O. (2004). Ethnonym. *Ukrayinska mova: Encyklopediya*, V. M. Rusanivskyj, O. O. Taranenko (eds.). Kyiv : Vyd-vo “Ukrayinska encyklopediya” im. M. P. Bazhana, p. 179 (in Ukrainian).

Kolesnyk, N. (2013). Onym space and onym field as categories of structuring of object of study in folklore onomastics. *Ukrajinsjka mova*, 4, 124–134 (in Ukrainian).

Kostomarov, N. (1872). The Historical Significance of South Russian Folk-Song Creativity. *Beseda*, 4, 5–68. URL : <https://libr.msu.by/bitstream/123456789/4824/1/3729m.pdf> ((date of access: 26.01.2023) (in Russian).

Kuz, H. (2020). Biblical phraseology with anthroponymic components (Ukrainian-Slovak parallels). *Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci*, 10, 81–85 (in Ukrainian).

Neklesova, V. Y. (2014). Onomastic landscape of the Ukrainian internet in 2008. *Zapysky z onomastyky*, 17, 200–204 (in Ukrainian).

Skolozdra-Shepitko, O. (2014). Literary ethnonymy in the Ivan Franko's small prosaic works. *Naukovi zapysky Ternopiljskogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka. Seriya : Movoznavstvo*, 2, 248–254 (in Ukrainian).

Stryzhak, O. S. (1988). *Ethnonymy of Herodotus Scythia: monograph*. Kyiv : Naukova dumka, 219 (in Ukrainian).

Torchynskyi, M. (2014). Onymic system and criteria of its analysis. *Naukovi zapysky Ternopiljskogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka. Ser. : Movoznavstvo*, II(24), 284–289 (in Ukrainian).

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).120-134](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).120-134)

Maksym Bondarenko, PhD student

ORCID ID: 0000-0001-9646-2127

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**Onymic space of Ukrainian comparative paramias
(based on the material from the collection of Matviy Nomys
“Ukrainian sayings, proverbs, and the like”)**

Background. *In today's dynamic world, Ukrainians, like other peoples, are trying to preserve their national identity. Studying the peculiarities of the linguistic world of our ancestors becomes a primary task in modern linguistics, because language is a kind of mediator that ensures continuous communication between different generations. For many of us, it is important to feel the persistence of language and cultural traditions. The paremic subsystem of the Ukrainian language is the most interesting and the most eloquent. The study of paremias not only makes it possible to delve into the depths of the ages and trace the purely lexical or grammatical features of the language at a certain synchronous section, but also to try to*

reproduce important fragments of the linguistic picture of the world of our ancestors, which will help to understand their way of thinking.

The purpose of this study is to find out the peculiarities of the organization of the onymic space of comparative paremias, attested in the collection of M. Nomys "Ukrainian proverbs, sayings, and the like" (1864), to determine the role of precedent onyms, which are important components of comparative proverbs and sayings, in the linguistic picture of the world of Ukrainians of the 19th century.

Methods. The comparative and qualitative methods were applied.

Results. During the study, the structure of the onymic space was characterized, its components – onymic fields (anthroponymic, toponymic, as well as ethnonymic) were distinguished and analyzed. It was found that the anthroponymic field is quite informative and bright, which most often includes units with such anthroponyms and their derivatives: **Настя, Сидір, Хведько, Семен**, etc. In addition, comparative paremias with precedent onyms (**Гоне, як вітрів батько; Побілів, як Пилат**) are considered and characterized. The onymic components of these units have a wide cultural and historical context, and are also powerful linguistic and ethnocultural codes of the Ukrainian people. The field of toponyms is valuable for the study of socio-historical realities. Proverbs and sayings often include the following toponyms and their derivatives: **Очаків, Переяслав, Поділля, Полісся**, etc. It is not surprising that the ethnonymic field is the largest. The collection of M. Nomys contains proverbs and sayings, which include the following ethnonyms: **жид, циган, москаль, русин, швед, татари**, etc. The conducted study of the onymic space of Ukrainian comparative paremias made it possible to characterize the system of views and value orientations of our ancestors, to reconstruct the fragments of the linguistic and conceptual pictures of the world of Ukrainians of the 19th century, which are partly lost today.

Keywords: comparative paremias, onymic space, onymic field, anthroponym, toponym, ethnonym, precedent onym.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.23

Рекомендована до друку 06.03.23

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)